

УДК 332.143:330.341

Дубіщев В. П., д.е.н, професор.
зав. кафедри економічної теорії та регіональної економіки

Прохорова В. М.
асистент кафедри обліку і аудиту
Полтавський національний технічний університет ім. Ю.Кондратюка.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Дубіщев В. П., Прохорова В. М. Методологічні засади дослідження соціального потенціалу регіону. У рамках розробки науково-методологічних засад дослідження соціального потенціалу регіону у статті розглянуто сутність соціального потенціалу регіону, досліджено трактування понять «потенціал», «соціально-економічний потенціал», «соціальний потенціал», висвітлено механізм створення та використання соціального потенціалу регіону та обґрунтовано методичні основи його оцінювання.

Дубищев В. П., Прохорова В. Н. Методологические основы исследования социального потенциала региона. В рамках разработки научно-методологических основ исследования социального потенциала региона в статье рассмотрена сущность социального потенциала региона, исследована трактовка понятий «потенциал», «социально-экономический потенциал», «социальный потенциал», освещен механизм образования и использования социального потенциала региона и обоснована методика его оценивания.

Dubischev V. P., Prokhorova V. N. Methodological bases for the research of social potential of region. In frames of working out scientific methodological bases of social potential of region in this article there were investigated the essence of the regional social potential, researched the explanation of such concepts as «potential», «socio-economic potential», «social potential», demonstrated the mechanism of formation and using of regional social potential and based the methodology of its evaluation.

Постановка проблеми

Сформовані в останні десятиріччя процеси реструктуризації світової економіки, що супроводжуються виникненням нових центрів росту з перспективою зміни світових лідерів, ставлять перед усіма країнами нові завдання. На сучасному етапі здійснюється кардинальне переосмислення шляхів суспільного розвитку, орієнтованого на збереження навколишнього середовища, спрямованого на забезпечення основних соціальних гарантій, у центрі якого перебуває людина.

У Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр. [1] сформовано принципи довгострокового економічного зростання на основі реформування та модернізації наявної економічної системи. Вирішення цих завдань видається можливим лише завдяки поетапному впровадженню системи організаційно-економічних заходів щодо підвищення та ефективного використання соціально-

економічного потенціалу України, що має стати одним із важливих напрямів забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішньому та внутрішньому ринках, подоланню наслідків фінансово-економічної кризи, сприянню структурно-технологічній перебудові економіки, забезпеченню її розвитку в процесі реформ та у післяреформений період.

Використовуваний інструментарій оцінки чинників формування потенціалу регіонів далекий від досконалості, що стримує розвиток прикладних економічних досліджень і, як наслідок, ефективного регулювання розвитку продуктивних сил. Аналіз широкого спектру чинників соціально-економічного розвитку, які досліджуються в економічній літературі, свідчить про їх різнопланове трактування. Тому важливими науковими проблемами залишаються питання комплексної оцінки потенціалу соціально-економічного розвитку регіону з метою визначення шляхів підвищення ефективності його використання. Актуальність даних проблем та недостатнє їх теоретичне опрацювання зумовили вибір теми та мету даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження процесів розвитку регіональної економіки завжди перебувало у центрі уваги вітчизняної економічної науки. Проблемам вивчення природно-ресурсного потенціалу регіону присвячені роботи А.Арбатова, Ю. Дмитревського, О.Літовки, А.Ретсюма, Ю.Саушкина, економічного потенціалу - А.Адамську, Е. Алаєва, П.Бакланова, П.Баранського, Р.Белоусова, О.Дмітрневої, В.Кистанова, Н.Колосовського, Н.Матрусова, Н.Некрасова, І.Новосельського, О.Пчелінцева, А.Хрущева, Б.Штульбсрга, Р.Шнієса, демографічного - Д.Валентея, А.Вишневецького, А.Кваши, А.Котляра, науково-технічного - В.Будаєва, П.Кульвеца та інших. Однак питанням дослідження соціального потенціалу регіону приділяється недостатньо уваги, що і зумовило вибір даного напрямку дослідження.

Метою статті є визначення методологічних засад дослідження соціального потенціалу регіону.

Мета статті обумовлює основні її **завдання** - характеристика сутності соціального потенціалу регіону, окреслення його змісту, структури, механізму створення та використання та обґрунтування методичних основ оцінки соціального потенціалу регіону.

Виклад матеріалів дослідження.

Останнім часом поняття економічного та соціально-економічного потенціалу регіонів досить активно використовується, проте в численних публікаціях на цю тему конкретний зміст цих термінів іноді трактується досить розмито та суперечливо. Це обґрунтовує необхідність удосконалення існуючих підходів до оцінки потенціалу регіону.

Термін «потенціал» в економічній літературі розуміється неоднозначно. За ствердженням одних авторів, він походить від латинського «potential» - міцність, сила, інші науковці трактують походження цього терміна від французького «potentiel» - здатний.

Широке трактування смислового змісту терміна «потенціал» дозволяє застосовувати його до різних галузей науки та діяльності людини залежно від того, про яку силу, запаси чи джерела йде мова.

Визначаючи потенціал як володіння певним набором ресурсів, необхідних для нормального функціонування регіону, автори, на наш погляд, фіксують лише ресурсозабезпеченість. Це визначення було історично виправдане в умовах, коли економічне зростання базувалось на екстенсивних чинниках. Трактування ж потенціалу як здатності ресурсів певного рівня системи виконувати поставлені цілі та завдання є характерним для інтенсивного шляху відтворення. Тлумачення цього терміна повинно містити у собі два аспекти: наявність ресурсів та цільову спрямованість їх використання. Тобто, розкриття поняття «потенціал» здійснюється через філософські категорії «можливість» та «дійсність», що відображає основні ступені розвитку предметів та явищ в бутті та мисленні.

Введення в науковий оборот поняття «соціально-економічний потенціал регіону» обумовлено, з одного боку, усвідомленням обмеженості ресурсів, з іншого боку - прагненням задіяти додаткові резерви й стимули, закладені у структурі системи або діяльності, але не реалізовані на практиці. Соціально-економічний потенціал розглядається як сукупність соціально-економічних факторів, джерел, стимулів, форм підвищення ефективності використання продуктивних сил. Це обумовлює розгляд соціально-економічного потенціалу як додаткового джерела ресурсів.

Аналіз соціально-економічного потенціалу регіону повинен враховувати не тільки ресурси й напрями їх використання, а також рівень розвитку економіки в регіоні й стимулюючий вплив регіональної соціально-економічної політики. Взаємозв'язок між показниками розвитку продуктивних сил та рівнем використання соціально-економічного потенціалу регіону відображено на рисунку 1.

У наукових дослідженнях, як правило, соціально-економічний потенціал зводиться до більш вузьких питань, що характеризують галузеві та інші пропорції відтворення або їх функціональні взаємозв'язки. Іноді соціально-економічний потенціал прирівнюється до національного багатства (матеріальне багатство та природні ресурси) або ототожнюється з економічним потенціалом.

Глибоке розуміння сутності соціально-економічного потенціалу закладає умови підвищення ефективності дослідження процесів його формування та використання. Основою потенціалу є ресурси, на які впливає регіональна економіка, сприяючи їх адекватному перетворенню у визначений кінцевий результат. При цьому на вході в систему потенціалів знаходяться невикористані можливості, а на виході - визначається кінцевий результат використання потенціалу, опосередкованого ресурсами. Слід зазначити, що керуюча підсистема на основі наявних ресурсів формує потенціал, залучає його й відслідковує результат такого залучення.

Проведене дослідження свідчить про відсутність єдиних підходів до визначення системи показників та методів оцінки соціально-економічного

потенціалу регіонів. Автор підтримує точку зору, що сутність соціально-економічного потенціалу розкривається через висвітлення окремо економічного та соціального потенціалів розвитку регіону.

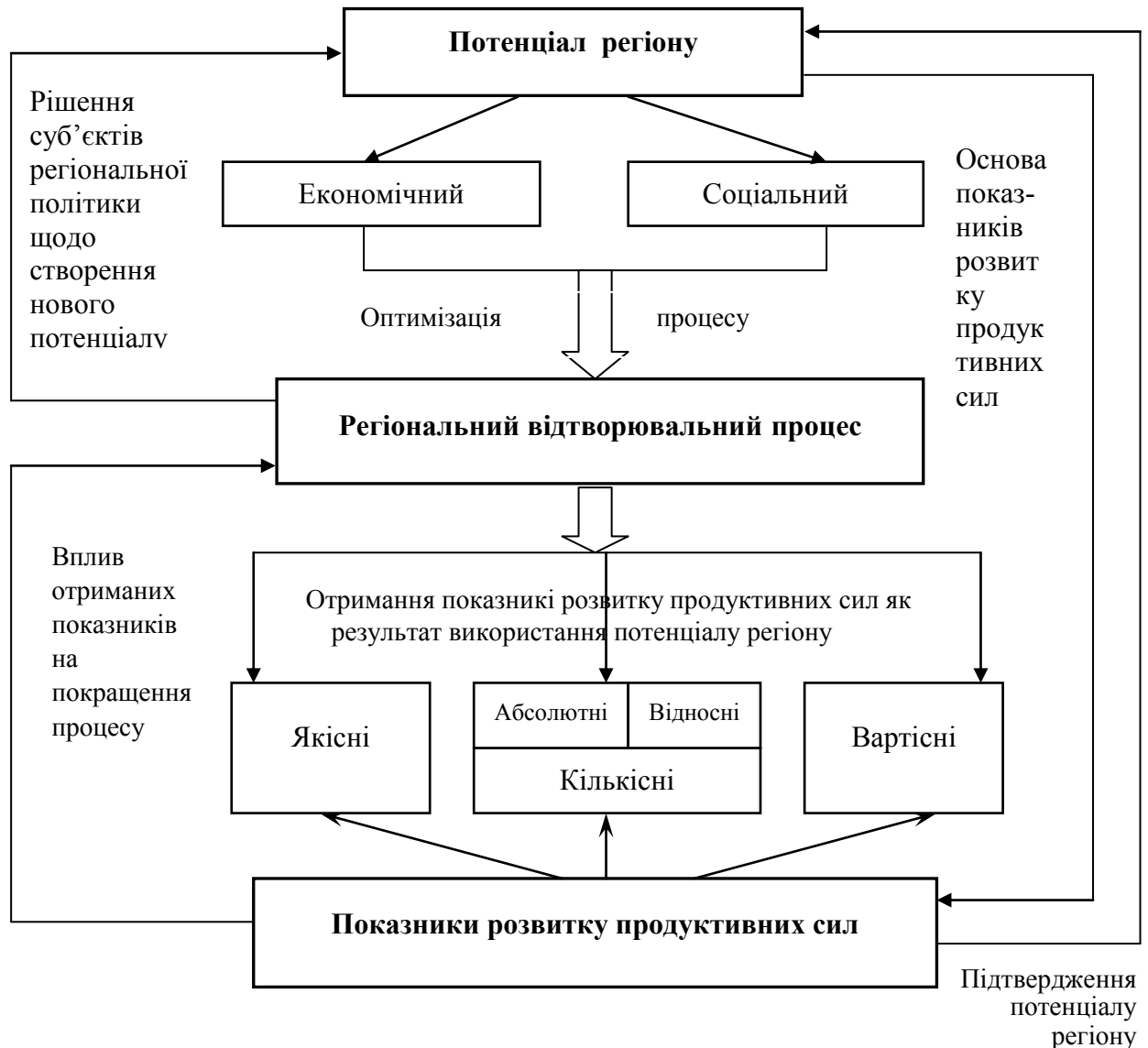

Рисунок 1 - Системні взаємозв'язки потенціалу регіону та показників розвитку продуктивних сил

Для забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону важливими є не лише показники його економічного потенціалу, але й ефективність соціальної політики, метою якої є формування та розвиток соціального потенціалу регіону.

Соціальний потенціал регіону доцільно розглядати як:

- систему елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення даного регіону і, відповідно, можливості здобуття населенням даного регіону соціально значимих результатів у різних сферах життєдіяльності, – трудовій, соціально-політичній і духовній;
- безпосередній потенціал людини - її здоров'я та професійне довголіття, освіта, професіоналізм, духовно-етичні цінності; умови для розвитку та прояву

цього потенціалу, у тому числі матеріальну базу й кадри, технології соціальної сфери; синергетичну діяльність людини, окремої групи і всього співтовариства в регіоні, що оновлюється.

Таким чином, проведене дослідження надає можливість стверджувати, що соціальний потенціал є системною сукупністю можливостей і мотивацій, здібностей і якостей індивідів, соціальних груп, суспільства, що забезпечують їх життєдіяльність, соціальну активність та його відтворення. За наявності необхідних ресурсів і потреб його носіїв соціальний потенціал реалізується у праці. Ядром соціального потенціалу є людський потенціал, основними чинниками розвитку якого є: здоров'я, освіта, професійні знання, уміння та навички, сприятливі умови життєдіяльності та праці.

Тому не лише в економіці, що розвивається, а також у кризовій економіці необхідною умовою розширеного відтворення соціального й людського потенціалів є збереження сприятливих умов життєдіяльності та праці, відтворення здоров'я, можливостей перенавчання і підвищення професійної кваліфікації. В цілому соціальний потенціал регіону доцільно умовно поділити на два внутрішні блоки ресурсів: соціально-трудовий потенціал і соціальна інфраструктура регіону.

Соціально-трудовий потенціал характеризується людськими ресурсами й можливістю поліпшення якості населення регіону, яка визначається загальною чисельністю населення, його віковим складом та складом за статтю, динамікою зростання (зменшення) населення, міграційними процесами.

Соціально-трудовий потенціал регіону включає такі складові:

1. Відтворення і фізичне здоров'я;
2. Інтелектуальні ресурси;
3. Культурно-етичний потенціал.

Ефективність розвитку та використання соціально-трудового потенціалу сучасного суспільства розглядається як інтегрований показник, що визначається кількісними та якісними характеристиками робочої сили, зайнятості працездатного населення та забезпечує певні конкурентні можливості у створенні матеріальних і духовних благ суспільства.

Кількісним показником соціально-трудового потенціалу є «демографічна ситуація, яка впливає і на кількісні, і на якісні характеристики ресурсів праці (демографічна підсистема) та природні умови (посухи, повені, несприятливі погодні умови тощо), котрі призводять до непродуктивної праці та негативно позначаються на використанні трудових ресурсів» [2, С.156], структура зайнятості, рівень освіти за структурою робочої сили, характеристики стану здоров'я населення тощо.

До якісних характеристик використання соціально-трудового потенціалу відносяться: професійно-кваліфікаційна структура зайнятості, організованість, здатність до творчості, моральність, корумпованість тощо.

Другий блок у структурі соціального потенціалу регіону включає соціальну інфраструктуру, тобто сукупність галузей і видів діяльності, які сприяють комплексному відтворенню людини в процесі реалізації її особистих і

суспільних потреб через надання різних послуг. Соціально-інфраструктурний потенціал характеризує резерви регіону у сфері поліпшення медичного, побутового, культурного, транспортного та житлово-комунального обслуговування населення на основі розширення номенклатури й підвищення якості послуг, забезпечення їх доступності для населення.

Вітчизняними та зарубіжними вченими розроблено ряд методик для кількісної та якісної оцінки економічного потенціалу регіону та потенціалів нижчих організаційних рівнів, що є складовими економічного. Найкраще опрацьовані методики з визначення потенціалу матеріальних ресурсів, трудового, інноваційного та інвестиційного потенціалів. Але питанням кількісної та якісної оцінки соціального потенціалу регіону приділяється недостатньо уваги.

Першим кроком до розуміння проблеми оцінки соціального потенціалу повинно стати його вимірювання. Вся проблема полягає в тому, що соціальний потенціал регіону, як і потенціал будь-якої іншої системи, не має чітких кількісних критеріїв та інструментів виміру. Обов'язковою умовою є порівнянність результатів аналізу складових соціального потенціалу.

Авторська точка зору полягає у доцільності поетапного здійснення оцінки соціального потенціалу. На першому етапі правомірно провести оцінку поточного стану регіонів, для чого виділити соціальний блок та відповідні йому показники (таблиця 1).

Таблиця 1 - Показники соціального потенціалу регіону

	Показники соціального потенціалу регіону	Одиниці виміру
СП1	Тривалість життя населення (у т.ч. чоловіків, жінок)	Років
СП2	Рівень освіти (частка населення, що навчається в початкових, середніх і вищих навчальних закладах від загального числа населення регіону)	%
СП3	ВРП на душу населення	%
СП4	Рівень безробіття	%
СП5	Рівень інфляції (індекс споживчих цін)	%
СП6	Частка населення з доходами нижче за розмір прожиткового мінімуму (межі бідності)	%
СП7	Природний приріст населення	%
СП8	Забезпеченість житлом	м ² /люд.
СП9	Кількість померлих у віці до 1 року	Осіб /1000 народжених
СП10	Співвідношення між доходами 10% найбільш високодохідних і 10% низькодохідних груп населення	Раз

На другому етапі здійснюється діагностика та прогнозування перспективної ситуації. Для вирішення завдання агрегації аналізованих показників доцільно використовувати індексний метод об'єднання різномірних показників, на основі якого здійснюється розрахунок інтегрального показника - індекса соціального потенціалу регіону, який правомірно використовувати як для парних, так і для множинних порівнянь.

Індекс соціального потенціалу правомірно визначити таким чином:

Методологічні засади дослідження соціального потенціалу регіону

$$Ind_{\tilde{N}i} = \sum_{k=1}^K \tilde{I}(k)$$

де k - показники соціального потенціалу регіону;

K - число показників соціального потенціалу регіону;

$\tilde{I}$ - бальна оцінка, відповідна значенням до k -го показника.

Щодо оцінки ступеня використання потенціалу, то існують методи як статистичного, так і експертного характеру, які дозволяють зробити це без визначення абсолютного значення потенціалу. Проведена оцінка соціального потенціалу регіону обґрунтовує вибір прийомів та методів реалізації регіональної політики соціально-економічного розвитку регіону.

На підставі логічного аналізу науково-методологічних засад дослідження соціального потенціалу регіону сформульовано такі висновки:

1. Під час дослідження соціально-економічного розвитку регіону доцільно розуміти під соціальним потенціалом регіону сукупність соціальних факторів, джерел, стимулів, форм підвищення ефективності використання продуктивних сил, яка проявляється у поєднанні соціально-трудового потенціалу та соціальної інфраструктури регіону.

2. Авторська точка зору на сутність соціально-економічного потенціалу регіону полягає в доцільності його оцінки через висвітлення окремо економічного та соціального потенціалів розвитку регіону.

3. Оцінка соціального потенціалу надає можливість на основі сформульованих прогнозів виробити стратегію і тактику управління економікою регіону та визначити конкретні заходи, що забезпечують їх реалізацію.

Список літератури:

1. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 02.06.2010 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/signal/0004100.pdf>.

2. Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика: в 2-х частинах / Відп. ред. М.І. Долішній, С.М. Злупко. - К.: Наук. думка, 1994. - 264с.

3. Законопроект України «Про Державну програму економічного та соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки» №9159 від 15.09.2011. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=41158

Ключові слова: соціально-економічний потенціал, соціальний потенціал, соціально-економічний розвиток регіону, розвиток продуктивних сил.

Ключевые слова: социально-экономический потенциал, социальный потенциал, социально-экономическое развитие региона, развитие продуктивных сил.

Key words: potential, socio-economic potential, social potential, socio-economic development of region, development of productive forces/